

Amicus Plato – câteva episoade romanești

Anton ADĂMUȚ

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

antonadamut@yahoo.com

Abstract: This is a study about *locis obscuri*. That is: whom does the phrase “*Amicus Plato sed magis amica veritas*” belong to? When and where was it first uttered? Its origin being hidden, the names of Plato and Aristotle come into play most often (*The Republic* and *The Nicomachean Ethics*). Aristotle seems to have been troubled by the words of Plato from *The Republic* (595b-c). Aristotle answered ironically, without mentioning Plato, but evidently referring to him, in *The Nicomachean Ethics* (1096a). Anyway, the name of Homer can never be related to this saying. Leaving aside the philosophical questions, I try to identify relevant literary episodes where this saying is explicitly mentioned or at least suggested. This is the aim of the following article.

Keywords: *Socrate, Platon, Aristotle, truth, friendship, literature.*

Plec în acest text de la un loc aparent la îndemâna fiecăruia dintre noi: *Amicus Plato sed magis amica veritas*. Pare un loc de tot comun (*tópos koinós*—*locus communis*)! Numai că „locurile comune» nu fac din nimeni vreun specialist în vreo știință, fiindcă ele nu se referă la teze speciale, dar au în schimb întotdeauna o bază empirică, sunt deci o generalizare a cazurilor particulare din știință și din viață” [Florian, 1998: Introducere, 255]. Iar Aristotel ne spune cum că „unele probleme sunt generale, altele sunt particulare [...]. Amândouă felurile de probleme au în comun locurile cu ajutorul cărora stabilim sau respingem universal o propoziție. În adevăr, dacă am dovedit că un atribut aparține tuturor cazurilor, am dovedit totodată că atributul aparține și câtorva cazuri; de asemenea, dacă am dovedit că atributul nu aparține nici unui caz, am dovedit că nu aparține nici câtorva cazuri” [Aristotel, 1998: 333].

Locul comun pe care vreau să-l pun în discuție îl formulez în felul următor: ce este, până la urmă, ceea ce credem cu toții că ne este la îndemână: *Amicus Plato sed magis amica veritas*? Este un „proverb”, o „spusă”, o „formulare”, un „aforism”, un „slogan”, o „inscripție”, o „afirmație”, o „epitomiză”? Și mă întreb asupra acestui lucru pentru că texte de referință nu păstrează nici măcar o minimă constanță față cu locul invocat. Iată câteva exemple suficient de recente:

- a. Hans-Georg Gadamer uzează prudent de sintagma “the formulation” [Gadamer, 1980: 194];

- b. Henry Guerlac folosește ocurențele „slogan”, „proverb”, „aforism”, „inscripție” [Guerlac, 1978: „slogan” – 627; „proverb” – 627, 630, 632; „aphorism” – 627, 628, 631; „inscription” – 633];
- c. Leonardo Tarán apelează la „epitomiză”, „proverb”, „spusă”, „afirmație” [Tarán, 2001: „epitomize” – 1; „proverb” – 2, 3, 5, 6, 23, 29, 42; „saying” – 2, 4, 7, 8, 10, 12, 15, 24, 26, 31, 32, 33, 35; „statement” – 28].

Chestiunea pare a deveni artificială dificilă, încerc să o simplific și caut locuri ale spusei în literatură, la Erasmus, ceva Luther, Alemán, Cervantes, Gracian, Laurence Sterne, Balzac și puțin Dickens, cam asta am găsit, or fi, desigur, multe altele pe care nu le-am aflat, numai cine nu iubește adevărul își propune să le afle pe toate.

Bun!, să văd ce e, pe scurt, cu *Amicus Plato* la Erasmus și Luther. Interesant că onomastica socratică apare la Erasmus, aceea socratică și platoniciană la Luther deopotrivă. Cum stau lucrurile, să le vedem pe rând. Socrate este pomenit de Erasmus, incidental, nu și Platon, Luther nu știu să fi trimis la cei doi filosofi mai mult de o singură dată, cel puțin în *De Servo Arbitrio*.

Despre ce este vorba?

Pentru mulți ani, un citat din Erasmus a fost marca importantă a studenților de la cursul de „Istoria Civilizației Occidentale” de la Universitatea din Chicago: *O Sancte Socrates, Ora pro Nobis* [O’Brien Weintraub, 2000: 259-270]. Erasmus are în vedere un loc din *Banchetul* lui Platon în care Alcibiade aseamănă pe Socrate unui silen (215a-216e). Cele mai multe trimiteri ale lui Erasmus la Socrate chiar dacă sunt incidentale, trimit totuși la un umanist care cunoștea prețuirea Părinților pentru Socrate (și Platon). Luther va fi mult mai prudent (se comportă aici ca Erasmus, *nota bene*). Se ocupă Erasmus de Socrate mai cu seamă în *Adagia* – secvența „Sileni Alcibiadis” [Maun, 1967: 77-97]. „Sileni Alcibiadis” este una dintre cele mai directe evaluări ale necesității reformei Bisericii. Johann Froben, prieten apropiat al lui Erasmus și editor al acestuia, a publicat-o mai întâi într-o ediție revizuită din *Adagia* în 1515, apoi ca lucrare autonomă în 1517. Erasmus trimite la Socrate cu mult înainte de a o face Luther și chiar în cunoștință de cauză. Umanistul bate aici pe reformator, cultura bate natura, Luther plusează și pierde.

Adagia examinează metafora silenului. Probabil că aspectul cel mai remarcabil al metaforei e că ambele laturi ale silenului sunt adevărate împreună, cea interioară și cea exterioară (și poate că e aici un răspuns erasmian la modul lui Luther de a privi lucrurile când activează cele două principii pe care nu le întâlnim la Erasmus: omul depinde în mod absolut de Dumnezeu; activitatea interioară a omului provine din lumea exterioară), chiar dacă, și aici se vede influența lui Augustin, latura interioară are întâietate (*Noli foras ire; in te ipsum redi; in interiore homine habitat veritas. Et si tuam naturam mutabilem inveneris, transcede et te ipsum* [Augustin, 2007: 152-153] – „Nu te risipi în afară, întoarce-te la tine însuși. Adevărul se găsește în omul lăuntric și, dacă vei afla că natura ta e schimbătoare, depășește-te pe tine însuși”). Erasmus identifică multe figuri „silenice”, pomenește pe Moise, Ioan Botezătorul și pe Isus, inclusiv pe apostoli.

Ce e cu silenul și cu metafora lui? Să vedem.

În *Banchetul* (215a–216e), Alcibiade preamărește pe Socrate, îl socoate aidoma chipurilor de silenii și îl aseamnă cu satirul Marsyas. Socrate e batjocoritor, flautist, fermecător, seamănă cu silenul pe dinafară și e plin de înțelepciune pe dinlăuntru. Este aici un joc de contrast între natură și cultură (*nomos-physis*), și această polarizare devine fructuoasă în timpul lui Socrate: binomul natural-convențional. Alcibiade aseamnă pe Socrate cu un silen și apoi cu un satir. Ambii au un caracter mixt, animal-om, și este de precizat că nici centaurii, nici silenii și nici satirii nu au caracteristici respingătoare, chit că arta greacă îi înfățișează cel mai adesea ca monștri. Geografic vorbind, satirul (omul-țap) era de aflat în Pelopones, silenul în Grecia Centrală, inclusiv în Attica (locul de baștină al lui Socrate), iar centaurii erau de aflat în câmpiile Tesaliei. Cu timpul, s-au stabilit trăsături definitorii pentru aceste făpturi: curiozitatea, violența la beție, lașitatea. Aflăm, totuși, deosebiri între satiri și silenii. Invariabil, satirii sunt aroganți, certăreți, bătauși și bețivi, așa cum a fost Marsyas, acela care a adunat fluierile aruncate de zeița Atena. Silenul este profund înțelept și are darul profeției. Era reprezentat ca un bătrân caraghios, mai mereu beat, adesea călare pe un măgar, cârn (ca în *Theatitotos*, 143e – „cârn și cu ochii bulbucăți”), chel, slut. Ambele tradiții îi atribuie invenția flautului [Piatkowski, 1998:8-10; Rachet,1980: 66-74; Vlastos, 2002: 306-310; Calame, 2004: 85-93; Laertios, 1997: 98-104; Laroux, 1995:168].

Cât privește spusa *Amicus Platosed magis amica veritas* (sau *Amicus Socrates...*), Erasmus nu a folosit-o niciodată, oricât s-ar străduit erasmienii, în special Johannes Ulpius, să o demonstreze și să o lipească de *Adagia* [Tarán, 2001: 3; Guerlac, 1978: 631].

Am găsit sintagma *O Sancte Socrates, Ora pro Nobis* și într-un roman al lui John Stuart Blackie [Blackie, 1882: 24]. Iată dialogul în care Church (CH) îl acuză pe MacDonald (MAC):

“CH: (reverendul Christopher Church, tipul oxonianului în proza lui Blackie – n.m.) – νῆ τὸν κύνᾱ – The oath (*nē ton kună*) means «by the dogs»¹.

MAC: (Roderick Gillebride MacDonald, tipul prezbiterianului în cartea lui Blackie - n.m.) – Did not I tell you that a clergyman, a predestinated Dean, and a probable Bishop of the Anglo-Catholic Church of Christ in Great Britain, should not swear?

CH: You are quite right; it was a bad habit we learned at College, I mean swearing in Greek; we thought there was no harm in that; besides, the man who uses that asseveration, which you call swearing, was a Saint.

MAC: – Who?

CH: – Socrates.

¹ Foarte important Nicole Loraux, *The Experiences of Tiresias*, pp. 167-182, capitolul 9: “Socrates, Plato, Herakles: A Heroic Paradigm of the Philosopher”. Locul are legătură cu o interjecție de felul „La mine, Hercule!” (*To me, Herakles!*) făcută la vocativ (*Herakleis*) și folosită când interlocutorii devin „periculoși”, măcar că Socrate este ironic când o folosește. Sensul literal este acela de a cerea ajutorul personal al lui Heracle, de a-l invoca să fie de față în felul în care muncile lui Heracle devin muncile lui Socrate. Oricum, ocurența nu e departe de finalul lui *Phaidon*, 118a ca mod de a lăsa lucrurile într-o „ironică” suspendare. Cât privește expresia *nē ton kună*, pare un jurământ poate dublat de o invocare. În limba curentă devine ceva de felul: „pe naiba”, „la dracu”, „las-o naibii” și care chiar se priverște la Blackie!

MAC: – Singing to the tune of the Litany of the Virgin-Sancta virgo virginum- that used to be sung by the Roman people at vespers in the street corners.

O Sancte Socrates, *ora pro nobis*,
 σοφῶν σοφώτατε, *ora pro nobis*,
 λογίων λογιώτατε, *ora pro nobis*,
 λαλῶν λαλίστατε, *ora pro nobis*,
 σιμῶν σιμώτατε, *ora pro nobis!*”

My translation of the song (după Blackie – n.m.):

“O Saint Socrates, pray for us,
 Wisest of the wise, pray for us,
 Most learned of the learned, pray for us,
 Most talkative of the talkative, pray for us,
 Most snub-nosed of the snub-nosed, pray for us!”

Mai departe! Trei autori spanioli interesează în problema în discuție.

În 1599, cu 16 ani înaintea apariției celei de-a doua părți din *Don Quijote*, Mateo Alemán citează proverbul în limba spaniolă în prima parte a romanului picaresc *Guzmán de Alfarache*, foarte popular la vremea lui, conține numeroase povestiri cu digresiuni moralizatoare. Protagonistul, în timp ce povestea unele relații infamante ale tatălui său, spune: *Por no ser contra mi padre, quisiera callar lo que siento: aunque si e de srquir al Filosofo* (i.e. Aristotel), *mi amigo es Platón y mucho más la verdad, conformándome ella* [Alemán, 1970: 115] („Nu pentru a merge împotriva tatălui meu, ar trebui să păstrez sentimentele pentru mine; deși dacă ar fi să-l urmez pe Filosof, aş spune că Platon îmi este prieten dar mai mult îmi este prieten adevărul, și mă conformez acestei spuse”. – n.m.) Același autor, în „Elogiul lui Luis Belmonte Bermúdez”, Prefața la „Scrisorile” *Vida de San Ignacio* spune: „*Y puendo – con Aristóteles – decir «mi amigo es Platón, pero mucho más la verdad»*” („Și cu Aristotel pot spune: Platon mi-e prieten dar mai drag mi-e adevărul”. – n.m.) De remarcat că Alemán în ambele citate în spaniolă trimite la Aristotel, în primul în mod indirect („Filosoful”), în al doilea, explicit.

În cazul lui Cervantes totul se petrece în partea a doua a romanului apărut în 1615 sub numele de *El ingenioso caballero don Quijote de La Mancha*, capitolul LI unde se vorbește „Despre urmarea cârmuirii lui Sancho Panza dimpreună cu alte întâmplări, să le zicem bune”. Ocazia lui Cervantes pentru a folosi adagiul este o scrisoare a lui Don Quijote către Sancho Panza, guvernator al insulei Barataria. Don Quijote citează proverbul în limba latină convins fiind că Sancho, de când e guvernator, a deprins obișnuința limbii latine.

Iată locul. Don Quijote se lamentează că s-a cam „încurcat” într-o afacere cu un duce și o ducesă și conchide: „sunt dator, mai înainte de toate, să-mi împlinesc chemarea, iar nu să le fac lor chef, potrivit vorbeii care spune: *Amicus Plato sed magis amica veritas*. Îți spun asta-n latinește fiindcă-mi închipui că, de când ești cârmuitor, ai fi învățat și tu această limbă. Și rămâi cu Dumnezeu, care să te aibă-n pază, așa ca nimeni să nu-ți facă vreun rău” [Cervantes, 1987: 146], și

semnează: „Prietenul tău, Don Quijote de la Mancha”. Sancho răspunde: „Sunt atât de copleșit de treburile mele, încât nu mai am timp nici să mă scarpin în cap și nici să-mi tai unghiile, care mi-au crescut atât de lungi încât numai Dumnezeu mai poate găsi aici leacul. Spun asta, scumpul meu stăpân, pentru ca luminăția-ta să nu te miri că pân-acum nu ți-am dat încă de știre dacă o duc bine sau rău cu ocârmuirea mea, în care rabd de foame mai abitir decât atunci când băteam amândoi codrii și coclaurile” [Cervantes, 1987: 146-147], și semnează la rându-i: „Sluga luminăției-tale, Sancho Panza, cârmuitorul”.

Proverbul exista și în limba spaniolă: *Amigo Pedro, amigo Juan, pero más amiga la verdad* [Tarán, 2001:2; Guerlac, 1978: 631, nota 31]. Cervantes nu este îndatorat lui Alemán pentru citarea în latină a spusei, latina era limba uzuală a lui Cervantes și oricum proverbul era deja atestat dinainte de Alemán în forma lui latinească. În perioada Evului Mediu și la începutul Renașterii, proverbul cu Socrate ca personaj principal (*Amicus Socrates*) în locul lui Platon era singura versiune cunoscută, varianta cu Platon (*Amicus Plato*) e de secol XVI. Înlocuirea Socrate-Platon are loc în antichitatea târzie și din, probabil, motive apologetice, până în secolele XV-XVI formula este: *Amicus Socrates sed magis amica veritas*. Apoi, popularitatea neoplatonicienelor „Vieți ale lui Aristotel” sunt responsabile de acceptarea în Occident a versiunii *Amicus Plato*.

Un al treilea autor spaniol este Baltasar Gracián care folosește ocurența în *Agudeza y arte de ingenio (Finețea omului de spirit, 1642, un tratat deopotrivă de etică și de teorie literară)*. Baltasar Gracián relatează următoarea anecdotă: Sfântul Francisc de Borja, viitor duce de Gandia, promite medicului Villalobos, medic al Împăratului Carol Quintul (și ca medic se distingea prin înțelepciune și prin harul vorbirii), promite deci lui Villalobos o farfurie de argint dacă a doua zi îl va găsi pe Borja fără febră, așa cum a prezis în calitate de medic. „Ei bine, ce spui?”, întreabă Francisc, la care Villalobos răspunde: „Domnule, spun *Amicus Plato sed magis amica veritas*”, și o spune în limba latină. E poate aici și un joc de cuvinte în expresia „una fuente de plata”, unde „fuente” înseamnă „farfurie”(“platter”), dar se mai poate spune și „plato” tradus prin “plate” („farfurie”), după cum se mai poate spune și „plata” care e tradus prin “silver” („argint”) la care mai adăugăm și onomastica prezentă - „Platon”, ca să vedem cum că expresia este discret intraductibilă sau măcar plurisemantică. Villalobos se folosește de proverb pentru a spune: „deși iubesc farfuria de argint, adevărul îmi este mai drag” [Tarán, 2001: 4-7].

Într-un roman [Sterne, 2005: 61] în nouă volume compus între 1760 și 1767 autorul scrie:

“My father, as I told you, was a philosopher in grain, – speculative, – systematical; – and my aunt Dinah’s affair was a matter of as much consequence to him, as the retrogradation² of the planets to Copernicus: – The backsliding of Venus in her orbit

² Mișcarea retrogradă este o mișcare aparentă a planetelor, o iluzie optică datorată vitezelor de revoluție diferite ale planetelor, cu excepția Soarelui, Pământului și Lunii care au doar mișcare progradă, inversul celei retrograde care e în contra mișcării acelor de ceasornic. Adverbul *retro* înseamnă „înapoi”, „de-a-ndoaselea”, adjectivul *retrogradus* este tradus prin: „care se mișcă înapoi”, iar substantivul de gen feminin *retrogradatio, omis* înseamnă: „mers înapoi”, „mișcare regresivă”. Exemplu: ești într-un tren care merge cu o anumită viteză, pe linia alăturată și în aceeași direcție de mers trece un alt tren cu o viteză mult mai mare. Ai iluzia optică/senzația că trenul tău

fortified the Copernican system, called so after his name; and the backslidings of my aunt Dinah in her orbit, did the same service in establishing my father's system which, I trust, will forever hereafter called *Shandean System* after his.

In any other family dishonour, my father, I believe, had as nice a sense of shame as any man whatever; - and neither he, nor, I dare say, Copernicus, would have divulged the affair in either case, or have taken the least notice of it to the world, but for the obligations they owed, as they thought, to truth. - *Amicus Plato*, my father would say, construing the words to my uncle Toby, as he went along, *Amicus Plato*; that is, Dinah was my aunt; - *sed magis amica veritas* - but Truth is my sister."

„Tatăl meu, după cum ți-am spus, era în fibra lui filosof -speculativ, sistematic; și problema mătușii Dinah era pentru el la fel de importantă precum retrogradarea planetelor pentru Copernic: - Mișcarea retrogradă a lui Venus pe orbita ei a întărit sistemul copernican, numit astfel după numele lui; iar mișcarea retrogradă a mătușii Dinah pe orbita ei a servit aceluiași scop în fundamentarea sistemului tatălui meu care, cred eu, va fi numit de acum în veci *Sistemul Shandean*, după numele lui.

În orice chestiune privind cinstea familiei, tata avea, socot, un simț al rușinii la fel de ascuțit ca orice alt om, și nici el, nici nu îndrăznesc să spun - Copernic, n-ar fi scos la iveală povestea ori n-ar fi dat-o în vileag nici în ruptul capului, dacă n-ar fi fost datoră ce o aveau, cum socoteau dânsii, față de adevăr. *Amicus Plato* - zicea tata, tălmăcindu-i unchiului Toby vorbele pe măsură ce înainta, *Amicus Plato*; asta e, Dinah îmi era mătușă; - *sed magis amica veritas* - dar Adevărul este sora mea" [n.m. - discuția are loc între trei frați - tatăl lui Tristram, preocupat de știință, unchiul Toby, fost militar și mătușa Dinah, sora celor doi și singura femeie din familia Shandy însoțită așa-zicând de caracter și căsătorită scandalos cu birjarul familiei].

Dacă „întemeierea sistemului filosofic Shandean” este datată în 1759, anul în care primele două volume din *Tristram Shandy* au fost scrise și publicate, cuvintele care, după Sterne, condensează acest sistem aveau deja la acea vreme o lungă istorie: *Amicus Plato sed magis amica veritas*. Trebuie de notat faptul că se considera a fi atât de bine cunoscute, încât erau citate fără vreo indicație că ar fi vreun proverb anume. Nu trebuie discutat *in extenso* despre posibila sursă a spusei în momentul în care apare în *Tristram Shandy* și în multe alte opere moderne, întrucât popularitatea ei după Renaștere este în general și corect atribuită lui Cervantes, cu *Don Quijote*, lucrare care l-a influențat pe Sterne în mai multe feluri [Tarán, 2001: 1-2], aceasta este deja o altă poveste.

În *Bal la Sceaux* [Balzac, 1981: 180], autorul spune: pe când contele de Fontaine, iscusit și curajos slujitor al Bourbonilor, vorbea regelui Louis XIII despre a treia domnișoară de Fontaine (asta după ce primele două se căsătoriseră „printr-una din acele fraze regale care nu costă nimic, dar valorează milioane”), „regele îi răspunse cu o voce cam usturătoare: *Amicus Plato sed magis amica Natio*”.

merge înapoi. Trimiterea în text are însă legătură cu astrologia nu cu astronomia, în astrologie o planetă desfășoară o mișcare retrogradăcând se mișcă în sens invers în zodiac.

Tangențial³ aflu o trimitere la Platon și în *David Copperfield* în momentul în care domnul Micawber se „laudă” cu mereu greutatea lui financiară: „uneori m-am ridicat deasupra acestora. Alteori greutatea m-au... într-un cuvânt, m-au doborât. Au fost împrejurări când am izbutit să le izbesc în față: au fost și împrejurări când, covârșit de mulțimea lor, m-am văzut nevoit să dau înapoi și să-i spun soției, folosind cuvintele lui Cato (*Cato Minor* -n.m.): «Ai dreptate, Platon. Acum totul s-a sfârșit. Nu mai sunt în stare să lupt!» [Dickens, 1984: 348]. Optimist incorigibil, Micawber este convins că „something will turn up”, deviza lui este – *nil desperandum!* (*desperandum zero*), trimiterea este la Horațiu (*Ode*, I. VII, 27 – *Nil desperandum Teucro duce et auspice Teucro*).

BIBLIOGRAFIE

- Alemán, 1970: Mateo Alemán, *Guzmán de Alfarache*, Vol. I, segunda edición, Barcelona, Ed. F. Rico, *La novela picaresca española*, 1970.
- Aristotel, 1998: Aristotel, *Organon* II, *Topica*, traducere, studiu introductiv, introducere și note de Mircea Florian, București, Editura IRI, 1998.
- Augustin, 2007: Augustin, *Despre adevărata religie*, traducere din latină de Cristian Bejan, studiu introductiv și note de Alin Tat, control științific al traducerii de Lucia Wald, București, Editura Humanitas, 2007.
- de Balzac, 1981: Honoré de Balzac, *Comedia Umană*, I, ediție critică de Angela Ion, București, Editura Univers, 1981.
- Blackie, 1882: John Stuar Blackiet, *Altavona: Fact and Fiction from My Life in the Highlands*, Edinburgh: David Douglas, 1882.
- Calame, 2004: Claude Calame, *Eros în Grecia antică*, traducere de Margareta Sfirschi-Lăudat, București, Editura Symposium, 2004.
- de Cervantes Saavedra, 1987: Miguel de Cervantes Saavedra, *Iscusitul hidalgo Don Quijote de la Mancha*, vol. IV, traducere de Edgar Papu, traducerea versurilor și note de Ion Frunzetti, București, Editura Minerva, 1987.
- Dickens, 1984: Charles Dickens, *Viața lui David Copperfield*, vol. I, traducere și note de Ioan Comșa, ediția a III-a revăzută, București, Editura Cartea Românească, 1984.
- Gadamer, 1980: Hans-Georg Gadamer, *Dialog and Dialectic. Eight Hermeneutical Studies on Plato*, translated and with an Introduction by Christopher Smith, New Haven and London, Yale University Press, 1980.
- Guerlac, 1978: Henry Guerlac, “Amicus Plato and Other Friends”, in *Journal of the History of Ideas*, Vol. 39. No. 4 (Oct.-Dec., 1978), pp. 627-633.
- Laertios, 1997: Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, traducere de C.I. Balmuș, studiu introductiv și comentarii de Aram M. Frenkian, ediție îngrijită de Bogdan Olaru, Iași, Editura Polirom, 1997.
- Loraux, 1995: Nicole Loraux, *The Experiences of Tiresias. The feminine and the Greek Man*, translated by Paula Wissing, New Jersey, Princeton University Press, Princeton, 1995.
- Maun, 1967: Margaret Maun, *Erasmus and his Time: A Shorthend Version of the Adage of Erasmus*, London, Cambridge University Press, 1967.

³ Amintesc aici, tot tangențial, capitolul „AMICUS PLATO... sau *Despărțirea de Noica*”, din Alexandru Paleologu, *Ipoteze de lucru*, pp. 7-67. „E cazul de a exclama: *amicus Plato...*”; p. 31. La noi, ca și aiurea de altfel, mai rar *amica veritas!*

- O'Brien Weintraub, 2000: Katy O'Brien Weintraub, "O Sancta Socrates, Ora Pro Nobis: Erasmus in the Problem of Athens and Jerusalem", in *Cultural Visions. Essays in the History of Culture*, Amsterdam-Atlanta, GA, Edited by Penny Schine Gold and Benjamin C. Sax, Editions Rodopi B.V., 2000, pp. 259-270.
- Paleologu, 1980: Alexandru Paleologu, *Ipoteze de lucru*, București, Editura Cartea Românească, 1980.
- Piatkowski, 1998: Adelina Piatkowski, *Jocurile cu satyri în antichitatea greco-romană*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Platon, 1995: Platon, *Banchetul*, traducere, studiu introductiv și note de Petru Creția, București, Editura Humanitas, 1995.
- Rachet, 1980: Guy Rachet, *Tragedia greacă*, traducere de Cristian Unteanu, București, Editura Univers, 1980.
- Sterne, 2005: Laurence Sterne, *The Life and Opinions of Tristram Shandy*, vol. I, Munich, edited by Günter Jürgensmeier, 2005.
- Tarán, 2001: Leonardo Tarán, *Collected Papers (1962-1999)*, Leiden-Boston-Koln, BRILL Academic Publishers, 2001.
- Vlastos, 2002: Gregory Vlastos, *Socrate. Ironist și filosof moral*, traducere de Mara Van Schaik Rădulescu, București, Editura Humanitas, 2002.